

Minodora Cârciumaru

**TEHNOLOGIE ȘI SPIRITUALITATE
ÎN ARTA MOBILIARĂ DIN
PALEOLITICUL SUPERIOR-ROMÂNIA**

CETATEA DE SCAUN
EDITURA

Cuprins

INTRODUCERE	11
CAPITOLUL I Etapele cunoașterii artei mobiliare paleolitice din România	15
I.1 - Paleoliticul superior: Cultura aurignaciană	15
I.2 - Paleoliticul superior: Cultura gravetiană	17
CAPITOLUL II Metode și concepte de cercetare tehnologică a obiectelor de artă mobilă	30
II.1 - Scurt istoric privind studiul tehnic al artei mobiliare paleolitice	30
II. 2 - Mijloace de analiză utilizate în cercetarea tehnologică	34
II.2.1 - Lupa binoculară	34
II.2.2 - Microscopul optic digital (MOD) VHX-600	35
II.2.3 - Micrografiile	36
II.2.4 - Avantajele și limitele mijloacelor de observare	36
II.3 - Metodologia de studiu a obiectelor de artă mobilă	36
II.3.1 - Structura materiei dure de origine animală	36
CAPITOLUL III Studiul tehnologic al obiectelor de artă mobilă atribuite Paleoliticului superior din România	47
III.1- Motivația cercetării	47
III.2 - Analiza tehnologică a obiectelor de artă	49
III.2.1. Categoria tipologică: ELEMENTE DE PODOABĂ.....	49
☼ 2.1.2. Tipul: pandantiv	57
☼ 2.1.3. Tipul: pandantiv	60
☼ 2.1.4. Tipul: pandantiv	65
☼ 2.1.5. Tipul: mărgea	69
☼ 2.1.6. Tipul: mărgea	73
☼ 2.1.7. Tipul: pandantiv sau obiect de podoabă auxiliar fixat pe veșminte din piele.....	74
☼ 2.1.8. Tipul: pandantiv	79
☼ 2.1.9. Tipul: colier din cochilii de melci.....	83
☼ 2.1.10. Tipul: pandantiv	98
☼ 2.1.11. Tipul: pandantiv	103
☼ 2.1.12. Tipul: pandantiv	109
☼ 2.1.13. Tipul: pandantiv	111
☼ 2.1.14. Tipul: pandantiv	115
☼ 2.1.15. Tipul: pandantiv	129

III.2.2 - Categoria tipologică: PIESE DECORATE / "CURIOASE"	130
☼ 2.2.1. <i>Tipul: obiect gravat</i>	130
☼ 2.2.2. <i>Tipul: obiect gravat</i>	136
☼ 2.2.3. <i>Tipul: obiect gravat</i>	138
☼ 2.2.4. <i>Tipul: galet cu incizii</i>	150
☼ 2.2.5. <i>Tipul: fragmente gravate diferit</i>	152
☼ 2.2.6. <i>Tipul: fragment gravat</i>	157
☼ 2.2.7. <i>Tipul: lamelibranhiate fosile</i>	159
III.2.3 - Categoria tipologică: INSTRUMENTE DE PRODUS SUNETE.....	164
☼ 2.3.1. <i>Tipul: instrument de produs sunete/fluier</i>	164
CAPITOLUL IV Analogii, interpretări simbolice și trăsături spirituale ale artei mobiliare	171
IV.1- Considerații generale ale noțiunii de "simbol"	171
IV.2- Mărturii ale simbolismului în arta mobilă din Paleoliticul superior	173
IV.2.1. <i>Material colorant</i>	173
IV.2.2. <i>Obiecte de podoabă</i>	174
IV.2.3. <i>Obiecte decorate/"curioase"</i>	179
IV.2.4. <i>Instrumente de produs sunete</i>	185
CONCLUZII.....	186
Bibliografie	191

CAPITOLUL I

Etapele cunoașterii artei mobiliare paleolitice din România

I. 1- Paleoliticul superior: Cultura aurignaciană

I. 2 - Paleoliticul superior: Cultura gravetiană

Acest prim capitol își propune realizarea unei sinteze asupra celor mai vechi manifestări ale artei paleolitice din România, prin actualizarea bazei de date cu informațiile oferite de cercetările ultimilor ani. Campaniile arheologice, întreprinse de la începutul secolului XX, au putut oferi primele indicii ale existenței artei mobiliare pe teritoriul țării noastre. Criteriul ales în prezentarea așezărilor, care au furnizat materiale în ceea ce privește spiritualitatea omului din paleolitic, este cel cultural. Această abordare sperăm să contribuie la cunoașterea fenomenului artistic în această parte a Europei, în condițiile în care descoperirile paleolitice de artă mobilă din România, deși nu sunt numeroase, reprezintă expresia materială a unui fenomen distinct în spațiul luat în discuție, dar cu mare importanță documentară la nivel regional.

I.1 - Paleoliticul superior: Cultura aurignaciană

Peștera Bordul Mare-Ohaba Ponor (Jud. Hunedoara)

Peștera Bordul Mare este situată în partea de sud-est a satului Ohaba Ponor, comuna Pui (jud. Hunedoara), la o altitudine absolută de 650 m. Încă din anul 1918, J. Mallasz remarcă importanța arheologică a peșterii (C.S. Nicolăescu-Plopșor, 1938), iar din 1923, împreună cu M. Roška și I. Moldovan, efectuează primele cercetări în zona intrării în peșteră (M. Roska, 1925; H. Breuil, 1925).

Între anii 1954-1955, un colectiv de arheologi, condus de C.S. Nicolăescu-Plopșor,

reia săpăturile și pune în evidență nivelul de locuire V atribuit aurignacianului. Cu ocazia acestor săpături a fost descoperit un obiect de podoabă, confecționat dintr-un canin de lup. Inițial a fost atribuit nivelului neolitic (C.S. Nicolăescu-Plopșor și colab., 1957), pentru ca ulterior să fie încadrat în nivelul Aurignacian (C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, I. Pop, 1962). Mai târziu, în anii 1983, 1986, 1994, sondajele în peșteră au fost efectuate de Al. Păunescu (Al. Păunescu, 2001).

Din punct de vedere stratigrafic, au fost identificate patru niveluri de locuire musteriene,

un nivel aurignacian și un strat de cultură postpaleolitic, cu vestigii aparținând culturii Starcevo-Criș. Pentru nivelul aurignacian, nu dispunem de o datare absolută, însă partea superioară a nivelului mustertian, care se găsește imediat sub acesta, a fost datată la 28.780 ± 290 B.P. (GrN-14.627) (Al. Păunescu, 2001). Caracteristic pentru nivelul aurignacian, care ne interesează în mod direct, este numărul redus de piese litice: 18 piese, din care 15 din silex, 2 din cuarțit și una din gresie.

Menționat alături de alți doi dinți perforați din Peștera Gura Cheii-Râșnov, caninul perforat din peștera Bordul Mare este descris de C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu și Ion Pop (1962) în felul următor: "*amintim cu acest prilej un canin de lup tot cu rădăcina găurită, descoperit în nivelul aurignacian din peștera Bordul Mare de la Ohaba Ponor*" (p. 116). În absența oricăror detalii, se presupune că este vorba de caninul de lup, publicat în 1957. Tocmai din această cauză, asupra piesei, tratată ca fiind cel mai vechi obiect de podoabă, planează o serie de incertitudini ce se doresc a fi clarificate de cercetările viitoare (M. Cărciumaru, 1999).

Peștera Cioclovina (jud. Hunedoara)

Peștera Cioclovina sau „Peștera Mare” este amplasată la cca. 1,5 km sud de satul Cioclovina, comuna Boșorod, județul Hunedoara. Primele sondaje arheologice au fost efectuate de Marton Roșka, în anul 1911. Situl a fost vizitat în 1924 de abatele H. Breuil care studiază materialele rezultate din săpăturile vechi și le atribuie, cultural, mustertianului și aurignacianului mijlociu.

Printre piesele faunistice, M. Roșka menționează prezența unui baston perforat, fragmentat, realizat pe o tibie de lup. Din păcate nu oferă alte explicații și nici imagini pentru a proba informațiile (Al. Păunescu, 2001; C. Beldiman, 2004 a).

În timpul exploatărilor de guano, desfășurate în peșteră în perioada 1940-1941, s-a descoperit un craniu de *Homo sapiens sapiens*, atribuit unei femei de 30-40 de ani (C.S. Nicolăescu-Plopșor, 1968). Probele prelevate au

fost recent datate la 29.000 ± 700 B.P. (LuA-5.229) (A. Olariu și colab., 2004; Al. Păunescu, 2001).

Peștera Igrîța (jud. Bihor)

Peștera Igrîța este situată în apropierea satului Peștera, comuna Aștileu, județul Bihor. Cercetările de aici au demarat în anul 1913, sub coordonarea lui Marton Roșka, și au continuat din 1924, sub supravegherea lui H. Breuil și M. Roșka. Acum sunt efectuate patru sondaje, ale căror rezultate au semnalat prezența a două/trei strate musteriene și a unui strat atribuit aurignacianului.

Printre materialul faunistic provenit din stratul aurignacian, H. Breuil identifică un vârf de suliță, realizat pe un fragment din os de urs de peșteră. Vârful prezintă pe una din laturi un decor gravat ce constă din 16 linii scurte, transversale și oblice, dispuse în două șiruri paralele (H. Breuil, 1925; C.S. Nicolăescu-Plopșor, 1938; Al. Păunescu, 2001; C. Beldiman, 2004 a).

Peștera Muierilor (jud. Gorj)

Situl paleolitic se găsește în peștera numită "Peștera Muierilor", la cca. 4 km nord de comuna Baia de Fier, județul Gorj. Cercetările arheologice desfășurate aici în perioada anilor 1951-1955, coordonate de C.S. Nicolăescu-Plopșor, au pus în evidență o amplă secvență a mustertianului și o locuire aurignaciană, unde au fost identificate resturi umane ce constau dintr-un craniu, parțial distrus, o mandibulă, reprezentată doar prin jumătatea sa dreaptă, un fragment de omoplat și o diafiză tibială (C.S. Nicolăescu-Plopșor, 1968).

Materialele au fost datate la cca 30 kya B.P. (A. Olariu și colab., 2004). Cu ocazia săpăturilor arheologice din anul 1951, a fost descoperit un vârf de suliță din corn de ren, fragmentat. Pe fața sa superioară, prezintă un element grafic în formă de zig-zag (C. S. Nicolăescu-Plopșor, C.N. Mateescu, 1955; Al. Păunescu, 2000; C. Beldiman, 2004 a).

Peștera de la Topalu (jud. Constanța)

Peștera de la Topalu este considerată primul sit paleolitic identificat pe teritoriul Dobrogei. Situată în extremitatea estică a

carierelor de calcar de pe malul drept al Dunării, la aproximativ 5 km nord de satul Topalu, județul Constanța, peștera a oferit, în urma activității de exploatare a calcarului din anii '20 ai secolului trecut, un bogat material arheologic: utilaje litice, resturi de debitaj, resturi faunistice (C.S. Nicolăescu-Plopșor, 1938; Al. Păunescu, 1999 a). Pe baza materialului recuperat, N.N. Moroșan realizează o serie de observații stratigrafice și atribuie tipologic artefactele, aurignacianului.

(C.S. Nicolăescu-Plopșor, 1959 a). Printre obiectele publicate se regăsesc două din os, un retușor sau racloar, și un metacarpian III de *Equus caballus fossilis*, care prezintă pe fața sa anterioară linii scurte transversale, gravate. Din păcate, cele două obiecte s-au pierdut în anii '40, iar eventualele observații pot fi făcute doar pe baza fotografiilor din articolul publicat de N.N. Moroșan.

I.2 - Paleoliticul superior: Cultura gravetiană

Peștera Cioarei-Boroșteni (jud. Gorj)

O regiune ce concentrează zăcăminte ale Paleoliticului Superior se găsește la sud de Carpați, în nordul Olteniei. Arealul include importante așezări paleolitice, printre ele numărându-se și Peștera Cioarei. Este situată în partea sudică a Carpaților Meridionali, la contactul cu Subcarpații Olteniei, la cca. 400 m nord-est de satul Boroșteni, comuna Peștișani, județul Gorj, pe stânga râului Bistricioara (afluent al Bistriței) (C.S. Nicolăescu-Plopșor, C.N. Mateescu, 1955).

Așezarea geografică, orientarea spre SV, precum și microclimatul acestei peșteri (complet uscată), au reprezentat, cu certitudine, argumente definitorii pentru C.S. Nicolăescu-Plopșor în demararea unor investigații cu scopul verificării existenței urmelor de cultură materială paleolitică în depozitul său sedimentar.

Prima etapă a cercetării peșterii Cioarei este reprezentată de sondajul efectuat de C.S. Nicolăescu-Plopșor și C.N. Mateescu. Săpăturile arheologice, deschise în anul 1954, au penetrat depozitul până la 4 m adâncime, fără să atingă patul peșterii, stratigrafia prezentând la bază un strat musterian cu mai multe niveluri, suprapus de un strat intermediar, lipsit de resturi arheologice. Deasupra acestuia se află stratul aurignacian (C.S. Nicolăescu-Plopșor, C.N. Mateescu, 1955).

Cea de-a doua etapă a cercetării peșterii Cioarei este deschisă de M. Cârциumar, în 1973,

în vederea efectuării primelor analize polinice ale depozitului. În acest sens, s-a mers la adâncirea vechii secțiunii, până la patul peșterii. Rezultatele cercetării au oferit o coloană stratigrafică completă a depozitului, ceea ce a permis importante considerații cronoclimatice (M. Cârциumar, 1977), precum și o succesiune culturală deosebit de interesantă.

Toate aceste rezultate s-au dovedit argumente suficiente pentru M. Cârциumar și M. Bitiri de a relua, și extinde, săpăturile arheologice în peșteră. Începând cu anul 1979, acestea s-au desfășurat consecvent până în anul 1990, cu o întrerupere de doar un an (1989). Ca urmare a apariției studiului palinologic, care a fixat cadrul paleoclimatic și geocronologic al paleoliticului din Peștera Cioarei, precum și existența celui mai vechi musterian cunoscut până acum în România, s-a intrat în cea de-a treia etapă de cercetare interdisciplinară intensivă a peșterii (M. Cârциumar și colab., 2000).

Începând cu anul 1994, Peștera Cioarei devine Șantier Școală al Facultății de istorie - arheologie de la Universitatea Valahia din Târgoviște, sub permanenta îndrumare a prof. univ. dr. Marin Cârциumar, cercetările arheologice desfășurându-se, de acum, în condiții tehnice superioare.

Din punct de vedere cultural, pentru paleoliticul superior, în urma săpăturilor efectuate de C.S. Nicolăescu-Plopșor și C.N. Mateescu în anul 1955, s-a vorbit doar de un nivel aurigna-

cian, iar sondajele ulterioare au relevat că locuirea cea mai intensă din Paleoliticul superior aparține gravetianului. După finalizarea cercetărilor, se poate vorbi în Peștera Cioarei de două niveluri culturale atribuite paleoliticului superior: în partea inferioară un nivel aurignacian, iar în cea superioară un nivel gravetian.

Începând cu cea de-a patra etapă a cercetărilor arheologice desfășurate în Peștera Cioarei se fac cele mai importante descoperiri de obiecte de artă. Astfel, în campania arheologică din 1995, în nivelul gravetian, s-au descoperit în secțiunea XVII, la 75 cm adâncime, în partea superioară a stratului O, un pandantiv gravat din gresie marnoasă, puternic silicificată, un incisiv și o falangă de *Ursus spelaeus*, toate perforate. Cele trei piese de podoabă au fost identificate pe o suprafață de circa 75 cm². Alături de aceste piese se afla o concentrare importantă de cochilii de *Stagnicola palustris* și *Pomatias rivulare*. În aceeași secțiune, prin studiul preliminar al faunei, a fost recuperată și o mărgea dintr-o stalactită, de tip macaroană, care era lipită de un os de mamifer.

Prin concentrarea pandantivului gravat, incisivului și falangei într-o suprafață așa de restrânsă, se poate considera că acestea puteau face parte dintr-un unic colier sau, foarte posibil, să fi fost purtate, separat, de o singură persoană (M. Cârciumaru, M. Otte, R. Dobrescu, 1996). Interesantă este asocierea obiectelor de podoabă cu două așchii de obsidian, de altfel, singurele din gravetianul din sudul Carpaților.

În anul 1996, prin săpăturile din secțiunea cu nr. XIX, la adâncimea de -70-82 cm, au fost descoperite, în același nivel cultural, alte trei elemente de podoabă: două mărgele, una din stalactită și o alta din os, precum și un obiect mai curios, cu gravuri circulare, care ar fi putut îndeplini funcția de pandantiv, chiar dacă nu este prevăzut cu perforație (M. Cârciumaru, R. Dobrescu, 1997).

Pentru Paleoliticul Superior – stratul O – s-au obținut datări plasate între: 25.900 ± 120 B.P. (GrN-15051) și 23.570 ± 230 B.P. (GrN-15050) (M. Cârciumaru, R. Dobrescu, 1997, M. Cârciumaru, 2000).

Așa cum am menționat, cercetările arheologice au demonstrat, alături de culturile Paleoliticului Superior, o importantă locuire mustertiană în cadrul careia au fost descoperite mari cantități de ocră, de o mare diversitate coloristică. Cum între arta mobilă și materiile colorante există o strânsă legătură, am considerat necesar o descriere a lor. Coloranții au fost concentrați în stratul E, contemporan cu complexul de încălzire Boroșteni. Datările C14 din acest strat au pus în evidență vârste cuprinse între 51.900 + 5.300 / - 3.200 B.P. (GrN 15.048) și 50.900 + 4.400 / - 2.800 B.P. (GrN 15.046) (M. Cârciumaru, R. Dobrescu, 1997). Nu este exclus, conform corelațiilor cronoclimatice ale complexului de încălzire Boroșteni cu ultimul interglaciar din Pleistocenul superior, ca în Peștera Cioarei să avem ocră mai veche de 80.000 B.P. Chiar dacă nu ținem cont de această ultimă afirmație, și considerăm corecte doar datările C14 menționate, putem afirma că în Peștera Cioarei s-a descoperit ocră cel mai veche cunoscut până în prezent în România (M. Cârciumaru, M. Țuțuianu-Cârciumaru, 2009 a).

Eventuale analogii, legate atât de structura ocrului cât și de utilitatea lui, pot fi făcute, în măsura în care cercetările viitoare din țara noastră, cu rigurozitatea care se impune, vor oferi situații mai concludente decât cele din peștera Cioarei, în ceea ce privește spiritualitatea comunităților de neandertalieni din România (M. Cârciumaru și colab., 2000).

Ca urmare a săpăturilor arheologice sistematice, efectuate în perioada anilor '80-'90 ai secolului trecut, sub îndrumarea cercetătorului M. Cârciumaru, au fost descoperite o serie de recipiente care conservă urme de ocră, destinat preparării coloranților (M. Cârciumaru, M. Otte, M. Ulrix-Closset, 1995). Cea mai mare parte a recipientelor a fost obținută prin retezarea părții superioare a stalagmitelor, însă două din acestea par a fi prelucrate dintr-o crustă de calcit (M. Cârciumaru, M. Ulrix-Closset, 1995). Materiale stalagmitice și cruste de calcit similare au fost utilizate pentru obținerea lămpilor din peștera Villars din Dordogne (B. Delluc, G. Delluc, 1974), peștera Eulène și Labastide din Franța, chiar dacă

acestea din urmă nu ating nivelul tehnic al recipientelor din peștera Cioarei, în condițiile în care aparțin unei perioade culturale ulterioară (M. Cârciumar, M. Țuțianu-Cârciumar, 2009 a). Un element care conferă unitate recipientelor din Peștera Cioarei este concentrarea lor cronologică, majoritatea fiind recuperate din același strat geologic, stratul E, depus în aceeași etapă climatică – în complexul de încălzire Boroșteni. În timp absolut, așa cum am menționat, ele se plasează între circa 50.900 și 51.900 B.P. (M. Cârciumar, M. Țuțianu-Cârciumar, 2009 a).

Referitor la descoperirile arheologice din Peștera Cioarei, arheologul Al. Păunescu (2000) le consideră fie “implantări”, fie “inventări”. Judecând din perspectiva întinderii peșterii, de aproximativ 80-85 mp, același arheolog apreciază că “Peștera Cioarei a fost folosită ca adăpost temporar pentru numeroasele grupuri de neandertalieni în pelegrinările lor vânătorești și mai puțin pentru cei din paleoliticul superior” (p. 332). Fără un studiu al respectivelor artefacte, susține că cele mai multe piese din silex provenite din Peștera Cioarei și atribuite de M. Cârciumar, în special nivelului gravetian, nu sunt altceva decât obiecte litice aparținând locuirii Starcevo-Criș. Nici recipientele pentru prepararea ocrului, provenite din stratele musteriene, nu sunt luate în seamă, fiind catalogate, asemeni obiectelor de podoabă și artă, simple invenții.

Într-un alt articol (1996-1998), același autor menționează că obiectele provenite din Peștera Cioarei nu pot fi analizate împreună cu celelalte obiecte de artă gravetiană descoperite pe teritoriul României, întrucât asupra lor planează o serie de semne de întrebare. Ceea ce-l surprinde pe autor la acest „tezaur” de obiecte, cum însuși îl definește, este bogăția și diversitatea atât a tipurilor de piese, cât și a materialului care a servit drept suport în confecționarea lor. Din aceste considerente, este dificil, după autor, a stabili o încadrare atât cronologică, cât și stratigrafică a obiectelor litice și, în special, a obiectelor de artă și podoabă.

Cotu-Miculini (jud. Botoșani)

Așezarea paleolitică de la Cotu-Miculini se găsește în zona Prutului mijlociu, pe teritoriul comunei Coțușca, jud. Botoșani în punctul „Gârla Mare”. Primele cercetări sunt făcute în zonă de M. Brudiu în 1977, cu ocazia cercetărilor de salvare impuse de construirea hidrocentralei de la Stânca-Ștefănești. Săpăturile au scos în evidență, în depozitul de loess, o secvență discontinuă din paleoliticul superior – Gravetian oriental evoluat cu șapte niveluri ocupaționale (M. Brudiu, 1980 b; Al. Păunescu, 1999 b).

În nivelurile II și III, au fost descoperite ateliere pentru prelucrarea oaselor și coarnelor de ren precum și mari cantități de oase sfărâmate intenționat, reprezentând, probabil, resturi de la consumarea vânatului. Printre artefactele identificate aici se numără un baston perforat, descoperit în 1978, și un harpon, fragmentar, descoperit în 1980, ambele confecționate din corn de ren (M. Brudiu, 1980 b; V. Chirica, 1989; C. Beldiman, 2004 a). Nivelurile II și III nu dispun de datări radiometrice.

Crasnaleuca (jud. Botoșani)

În timpul sondajelor de salvare, efectuate de M. Brudiu în 1974-1977, în satul Crasnaleuca, comuna Coțușca, jud. Botoșani, de-a lungul falezei pârâului Staniștei, au fost descoperite, printre alte vestigii ale culturii gravetiene, două obiecte prelucrate: un vârf de suliță, fragmentat, cu secțiunea ovală, care prezintă două caneluri, și un metatars de cal, bine conservat, fără decor, dar perforat în apropierea articulației distale. Sondajele efectuate pe aceeași terasă, în punctul numit „Lutăria”, au pus în evidență două niveluri gravetiene cu vârste de 19.460 ± 220 B.P., pentru nivelul IV, și 21.700 ± 800 B.P., pentru nivelul VII.

Plecând de la faptul că poziția stratigrafică a nivelului în care au fost găsite obiectele este identică cu cea a nivelului VII, din punctul apropiat „Lutărie”, s-a considerat că cele două locuri, cronologic, aparțin aceleiași etape timpurii a gravetianului din zonă (M. Brudiu, 1980 a; Al. Păunescu, 1999 b).